

भारतीय संविधान हे भारताचे सर्वोच्च कायदेसंघ आहे. ते 26 नोव्हेंबर 1949 रोजी संविधान सभेने स्वीकारले आणि 26 जानेवारी 1950 रोजी पूर्णपणे कार्यान्वित झाले. भारतीय संविधानाला जगातील सर्वात मोठे लिखित संविधान मानले जाते. सध्या त्यात 25 भाग, 448 कलमे आणि 12 अनुसूच्यांसह 5 परिशिष्टे (**448 Articles in 25 parts, 12 Schedules, 5 Appendices**) आहेत. (राज्यघटनेत मुळात 22 भाग, 395 कलम आणि 8 परिशिष्ट होते.)

. सर्व स्पर्धा परीक्षा जसे MPSC, UPSC, सरळ सेवा तलाठी, ग्रामसेवक, SSC व इतर बँकिंग परीक्षांमध्ये भारतीय संविधानातील कलमे यावर प्रश्न विचारतात. या लेखात संविधानातील सर्व कलम/अनुच्छेद व त्यांचे विश्लेषण दिले आहेत.

कलम 01 पासून सर्व महत्वाचे असणारे कलम या मध्ये समाविष्ट करण्यात आले आहेत. कलम आणि त्या कलमात कोणती माहिती समाविष्ट आहे याची माहिती दिली आहे.

Part 1 – (Article 1 to Article 4) THE UNION AND ITS TERRITORY / भाग 1 संघ आणि त्याचा प्रदेश

<https://marathitantradnyanmahiti.com/>

- कलम 1 – संघाचे नाव आणि प्रदेश.
- कलम 2 – नवीन राज्याची स्थापना आणि प्रवेश.
- कलम 3 – नवीन राज्यांचे गठन आणि विद्यमान राज्यांच्या क्षेत्रांचे, सीमांचे आणि नावाचे परिवर्तन.

PART 2: (Article 5 to Article 11) CITIZENSHIP / भाग 2 नागरिकत्व

- कलम 5 – भारतीय संविधानाच्या प्रारंभी नागरिकत्व.
- कलम 6 – पाकिस्तानमधून भारतात स्थलांतरित झालेल्या विशिष्ट व्यक्तीचे नागरिकत्वाचे हक्क.
- कलम 10 – नागरिकत्वाच्या हक्कांचे संरक्षण.
- कलम 11 – संसदेने कायद्याद्वारे नागरिकत्वाचे हक्क नियमित करणे.

Part 3: (Article 12 to Article 35) FUNDAMENTAL RIGHTS / भाग 3 मूलभूत अधिकार

- कलम 12 – राज्याची व्याख्या.
- कलम 13 – मूलभूत हक्कांशी विसंगत किंवा त्यांचा अवमान करणारे कायदे.

Rights to Equality / समानतेचा अधिकार (कलम 14 ते 18)

- कलम 14 - कायद्यासमोर समानता.
- कलम 15 - धर्म, वंश, जात, लिंग किंवा जन्मस्थान या आधारावर भेदभाव करण्यास मनाई.
- कलम 16 - सार्वजनिक रोजगाराच्या बाबतीत संधीची समानता.
- कलम 17 - अस्पृश्यता निर्मूलन.
- कलम 18 – पदव्या रद्द करणे.

Right to Freedom / स्वातंत्र्याचा अधिकार (कलम 19 ते 22)

<https://marathitantradnyanmahiti.com/>

- कलम 19 – सर्व नागरिकांना सहा हक्कांची हमी देते आणि ते आहेत:
  - a – अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य.
  - b – शांततेत आणि शस्त्राशिवाय एकत्र येण्याचे स्वातंत्र्य.
  - c – संघटना किंवा युनियन स्थापन करण्याचे स्वातंत्र्य.
  - d – भारताच्या संपूर्ण प्रदेशात मुक्तपणे फिरण्याचे स्वातंत्र्य.
  - e – भारताच्या कोणत्याही भागात राहण्याचे आणि स्थायिक होण्याचे स्वातंत्र्य.
  - f – वगळले
  - g – कोणत्याही व्यवसाय, व्यापार किंवा व्यवसायाचा सराव करण्याचे स्वातंत्र्य.
- कलम 20 – गुन्ह्यांबाबतच्या दोषारोपणाच्या बाबतीत संरक्षण.
- कलम 21 – जीवन आणि वैयक्तिक स्वातंत्र्याचे संरक्षण.
- कलम 22 – काही बाबतीत अटक आणि ताब्यात घेण्याच्या विरोधात संरक्षण.

Right against exploitation / शोषणाविरुद्धचा हक्क (कलम 23-24)

- कलम 23 – मानवांच्या वाहतुकीवर बंदी आणि सक्तीचे श्रम.
- कलम 24 - कारखाने आणि खार्णीमध्ये (१४ वर्षाखालील) मुलांना कामावर ठेवण्यास मनाई.

Right to freedom of religion / धर्म स्वातंत्र्याचा अधिकार (कलम 25-28)

- कलम 25 – विवेकाचे स्वातंत्र्य आणि मुक्त व्यवसाय, धर्माचा आचरण आणि प्रचार.
- अनुच्छेद 26 – धार्मिक व्यवहार व्यवस्थापित करण्याचे स्वातंत्र्य.
- कलम 27- कोणत्याही विशिष्ट धर्माच्या प्रचारासाठी कर भरण्याचे स्वातंत्र्य.
- कलम 28 – धार्मिक शिक्षणास उपस्थित राहण्याचे स्वातंत्र्य.

Cultural and educational rights / सांस्कृतिक आणि शैक्षणिक हक्क (कलम 29-30)

- कलम 29- अल्पसंख्याकांच्या हिताचे संरक्षण.
- कलम 30- अल्पसंख्याकांना शैक्षणिक संस्थांची स्थापना आणि प्रशासन करण्याचा अधिकार

Right to constitutional remedies / घटनात्मक उपायांचा अधिकार (कलम 32-35)

- कलम 32 – मूलभूत अधिकारांच्या अंमलबजावणीसाठी हक्क (घटनात्मक उपायांचा अधिकार)

Part 4: DIRECTIVE PRINCIPLES OF STATE POLICY (Article 36 to Article 51)/ भाग 4 राज्याच्या धोरणाची मार्गदर्शक तत्त्वे

- कलम 36 – परिभाषा.
- कलम 37 – राज्य धोरणाची मार्गदर्शक तत्त्वे (DPSP – Directive Principles of State Policy)
- कलम 39A – समान न्याय आणि मोफत कायदेशीर मदत.
- कलम 40 – ग्रामपंचायतीचे संघटन.
- कलम 41 – काम करण्याचा अधिकार, शिक्षणाचा अधिकार आणि काही बाबतीत सार्वजनिक सहाय्य.
- कलम 43 – कामगारांसाठी जीवनमानाचे वेतन इत्यादी.
- कलम 43A – उद्योगांच्या व्यवस्थापनात कामगारांचा सहभाग.
- कलम 44 – एकसमान नागरी संहिता. (केवळ गोव्यात लागू)
- कलम 45 – मुलांचे मोफत आणि सक्तीचे शिक्षण.
- कलम 46 – अनुसूचित जाती (SC), अनुसूचित जमाती (ST) आणि OBC च्या शैक्षणिक आणि आर्थिक हितसंबंधांचे संवर्धन.
- कलम 47 – राज्याची जबाबदारी अन्नधान्याची पातळी वाढवणे, जीवनमानाचा दर्जा सुधारणे आणि सार्वजनिक आरोग्य सुधारणे.
- कलम 48 – कृषी आणि पशुपालनाचे संघटन.
- कलम 49 – स्मारकांच्या आणि नैसर्गिक महत्त्वाच्या ठिकाणांची आणि वस्तूंच्या संरक्षण.
- कलम 50 – कार्यकारी अधिकारापासून न्यायपालिका वेगळी.
- कलम 51 – आंतरराष्ट्रीय शांतता आणि सुरक्षा प्रोत्साहन.
- Part 4A: Fundamental Duties / मूलभूत कर्तव्ये - 11 मूलभूत कर्तव्ये आहेत

Part 5: UNION EXECUTIVE & PARLIAMENT (Article 52 to Article 151) / भाग 5 **युनियन कार्यकारी आणि संसद**

- कलम 52 – भारताचे राष्ट्रपती
- कलम 53 – संघाचे कार्यकारी अधिकार
- कलम 54 – राष्ट्रपतीपदाची निवड
- कलम 61 – राष्ट्रपतीचा महाभियोग

- कलम 63 – भारताचे उपराष्ट्रपती
- कलम 64 – उपराष्ट्रपती कायदेमंडळाच्या सभापती पदावर
- कलम 66 – उपराष्ट्रपतीची निवड
- कलम 72 – राष्ट्रपतीचे क्षमाप्रार्थना अधिकार
- कलम 74 – राष्ट्रपतींना सल्ला देण्यासाठी मंत्रिमंडळ
- कलम 76 – भारताचे अटॉर्नी जनरल
- कलम 79 – संसदेची रचना
- कलम 80 – राज्यसभेची रचना
- कलम 81 – लोकसभेची रचना
- कलम 83 – संसदेच्या सभागृहांची मुदत
- कलम 93 – लोकसभेचे सभापती आणि उपसभापती
- कलम 105 – संसदेच्या सभागृहांच्या अधिकार, विशेषाधिकार इ.
- कलम 109 – पैशाच्या विधेयकांच्या बाबतीत विशेष प्रक्रिया
- कलम 110 – “पैसे विधेयक” ची व्याख्या
- कलम 112 – वार्षिक वित्तीय अर्थसंकल्प
- कलम 114 – विनियोग विधेयक
- कलम 123 – संसदेच्या अधिवेशन दरम्यान राष्ट्रपतींना विधेयके जारी करण्याचे अधिकार
- कलम 124 – सर्वोच्च न्यायालयाची स्थापना
- कलम 125 – न्यायाधीशांच्या पगार
- कलम 126 – कार्यवाहक सरन्यायाधीशांची नियुक्ती
- कलम 127 – तात्पुरत्या न्यायाधीशांची नियुक्ती
- कलम 128 – निवृत्त न्यायाधीशांच्या सर्वोच्च न्यायालयात हजेरी
- कलम 129 – सर्वोच्च न्यायालयाला अभिलेख न्यायालय असणे
- कलम 130 – सर्वोच्च न्यायालयाचे स्थान
- कलम 136 – सर्वोच्च न्यायालयात अपील करण्यासाठी विशेष रजा
- कलम 137 – सर्वोच्च न्यायालयाने दिलेल्या निकाल किंवा आदेशांचा पुनर्विचार
- कलम 141 – सर्वोच्च न्यायालयाचे निर्णय सर्व न्यायालयांवर बंधनकारक
- कलम 148 – भारताचे नियंत्रक आणि महालेखा परीक्षक

- कलम 149 – कॅगचे कर्तव्ये आणि अधिकार (CAG)

PART 6: STATES (Article 152 to Article 237) / भाग 6 राज्ये

- कलम 153 – राज्यपाल
- कलम 154 – राज्यपालाचे कार्यकारी अधिकार
- कलम 161 – राज्यपालाचे क्षमाप्रार्थना अधिकार
- कलम 165 – राज्याचे अटॉर्नी जनरल
- कलम 213 – राज्यपालांना अध्यादेश जारी करण्याचे अधिकार
- कलम 214 – राज्यांसाठी उच्च न्यायालये
- कलम 215 – उच्च न्यायालये अभिलेख न्यायालये असतील
- कलम 226 – उच्च न्यायालयांना काही वॉरंट जारी करण्याचे अधिकार
- कलम 233 – जिल्हा न्यायाधीशांची नियुक्ती
- कलम 235 – अधीनस्थ न्यायालयांवर नियंत्रण

PART 7: Repealed/ भाग 7 रद्द: कलम 238

PART 8: Union Territories/ भाग 8 केंद्रशासित प्रदेश: कलम 239 – 242

PART 9: Panchayat/ भाग 9 पंचायत: कलम 243 – 243O

- कलम 243A – ग्रामसभा
- कलम 243B – पंचायतीची घटना

Part 9A: Municipalities/ भाग 9A महानगरपालिका: कलम 243P – 243ZG

Part 9B: Co-operative Societies / भाग 9B सहकारी संस्था: कलम 243ZH – 243ZT

Part 10 Scheduled and Tribal Areas/ भाग 10 अनुसूचित आणि आदिवासी क्षेत्रे: कलम 244

Part 11 Center- State Relations: भाग 11 केंद्र-राज्य संबंध: कलम 245 – 263

PART 12: FINANCE, PROPERTIES, CONTRACTS AND SUITS (Article 264 to Article 300A) / भाग 12 वित्त, मालमत्ता, करार आणि सूट

- कलम 266 – एकत्रित निधी आणि सार्वजनिक लेखा निधी
- कलम 267 – भारताचा आकस्मिक निधी
- कलम 280 – वित्त आयोग
- कलम 300A – मालमत्तेचा अधिकार (Rights to Property)

PART 13: Trade, Commerce And Intercourse Within The Territory Of India (Article 301 to Article 307)/ भारताच्या प्रदेशात व्यापार, वाणिज्य आणि संपर्क

- कलम 301 – भारतीय प्रदेशात व्यापार, वाणिज्य आणि संपर्काचे स्वातंत्र्य
- कलम 302 – भारतीय संसदेचे व्यापार, वाणिज्य आणि संपर्कावर निर्बंध घालण्याचे अधिकार

PART 14: SERVICES UNDER CENTRE AND STATE (Article 308 to Article 323)/ भाग 14 केंद्र आणि राज्यांतर्गत सेवा

- कलम 312– अखिल भारतीय-सेवा
- कलम 315- संघ आणि राज्यांसाठी लोकसेवा आयोग
- कलम 320– लोकसेवा आयोगाची कार्ये

PART 14A: TRIBUNALS (Article 323A to Article 323B) / भाग 14A न्यायाधिकरण

- कलम 323A – प्रशासकीय न्यायाधिकरण

PART 15: ELECTIONS (Article 324 to Article 329)/ भाग 15 निवडणुका

- कलम 324 – निवडणुकींचे पर्यवेक्षण, मार्गदर्शन आणि नियंत्रण निवडणूक आयोगाकडे असेल
- कलम 325 – कोणत्याही व्यक्तीला धर्म, वंश, जात किंवा लिंग या कारणांवर आधारित विशेष मतदार यादीत समाविष्ट होण्यासाठी अपात्र ठरविले जाणार नाही किंवा त्याचा दावा करणार नाही.
- कलम 326 – लोकसभेच्या आणि राज्यांच्या विधानसभेच्या निवडणुका प्रौढ मताधिकाराच्या आधारावर होणार आहेत

PART 16: Special Provisions to SC, ST, OBC, Minorities etc. (Article 338 to Article 340)/भाग 16: SC, ST, OBC, अल्पसंख्याक इत्यादींसाठी विशेष तरतुदी

- कलम 338: अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातींसाठी राष्ट्रीय आयोग
- कलम 340: मागास वर्गांच्या परिस्थितीचा तपास करण्यासाठी आयोगाची नियुक्ती

PART 17: OFFICIAL LANGUAGE (Article 343 to Article 351) / भाग 17 अधिकृत भाषा

- कलम 343 – संघाच्या अधिकृत भाषा
- कलम 345 – राज्याच्या अधिकृत भाषा किंवा भाषा
- कलम 348 – सर्वोच्च न्यायालय आणि उच्च न्यायालयांमध्ये वापरल्या जाणाऱ्या भाषा
- कलम 351 – हिंदी भाषांच्या विकासासाठी निर्देश

PART 18: EMERGENCY (Article 352 to Article 360)/ भाग 18 आणीबाणी

- कलम 352 – राष्ट्रीय आपातकालाची घोषणा

- कलम 356 – राज्य आपातकाल (राष्ट्रपती राजवट)
- कलम 360 – आर्थिक आपातकाल

Part 19: Miscellaneous (Article 361 – 367) / विविध

- अनुच्छेद 361 – राष्ट्रपती आणि राज्यपालांचे संरक्षण

**PART 20: AMANDMENT OF THE CONSTITUTION (Article 368)/ भाग 20
घटनादुरुस्ती**

- कलम 368 – संविधानात सुधारणा करण्याचे संसदेचे अधिकार

Part 21: Special, Transitional and Temporary Provisions (Article 369 – 392)

- कलम 370 – जम्मू आणि काश्मीरच्या पूर्वीच्या राज्यासाठी तात्पुरती तरतूद (हटवले ६ आणि ७ ऑगस्ट २०१९ रोजी)
- कलम 371 A – नागालँड राज्याच्या संदर्भात विशेष तरतूद
- कलम 371J – हैदराबाद-कर्नाटक प्रदेशासाठी विशेष दर्जा

Part 22: Short Text, Commencement, Authoritative Text in Hindi and Repeal (Article 392 – 395)

- कलम 393 – लघु शीर्षक - या संविधानाला भारताचे संविधान म्हणता येईल